

Slovenščina v evropski jezikovni mavrici

POVZETEK: Slovenija je resna kandidatka za vstop v Evropsko unijo. Kaj to pomeni za slovenski jezik in kaj za slovenske državljane in njihovo sporazumevalno zmožnost? Na prvi pogled se morda zdi, da evropski integracijski procesi na posameznih področjih javnega življenja pomenijo nevarnost jezikovni in kulturni identiteti posameznih skupnosti; toda izkušnje nekaterih nedavno pridruženih članic, npr. Švedske ali Finske kažejo, da je nacionalni jezik po vključitvi v EU deležen bistveno večje promocije kot prej. Res pa je, da integracijski procesi postavljajo vsako, tudi slovensko jezikovno načrtovanje pred nujne nove naloge: slovenskemu jeziku morajo zagotavljati ustrezen status v državnem in meddržavnem okviru, hkrati pa morajo poskrbeti tudi za ustrežno podporo načrtovanega statusa: na področju poučevanja slovenščine kot prvega ter kot drugega/tujega jezika; na področju testiranja znanja slovenščine in ustreznega certifikatnega sistema; na področju uporabnega jezikoslovja, jezikovnih virov in jezikovnih tehnologij; na področju prevajalskega izobraževanja ipd. K temu je treba pritegniti tudi načrtovanje sporazumevalne zmožnosti v tujih jezikih. Nekateri koraki so v Sloveniji že storjeni, drugih pa se bo še treba lotiti. Skrajna stopnja zagotavljanja statusa slovenskega jezika pa pomeni formalnopravno določanje statusa. V zadnjem času se na tem področju kažejo pritiski v obliki neuravnoteženega pristajanja na evropske pravne direktive, ki v imenu nediskriminatorne obravnave državljanov članic EU po vsej EU uveljavljajo nekatere diskriminatorne jezikovnopolitične odločitve za pridružene države (in jezikovne) skupnosti.

KLJUČNE BESEDE: slovenščina, jezikovna politika, jezikovno načrtovanje, Evropska unija

Med javno najbolj izpostavljenimi in občutljivimi temami, ki spremljajo državo Slovenijo na poti pridruževanja Evropski uniji (odslej EU), je seveda vprašanje ohranjanja in razvijanja lastne nacionalne identitete, ki je večinoma neposredno in deklarativno povezana z jezikom. To je iz zgodovinskih izkušenj slovenski jezikovni skupnosti zelo dobro znano, saj je življenje v večnacionalnih državah zmeraj s seboj prinašalo tudi prikrite ali odkrite pritiske na uresničevanje in uveljavljanje lastnega pogleda na bivanjsko identiteto slovenstva, katere temeljna določilnica je bila slovenska enojezičnost javnega komunikacijskega prostora. Zdi se, da je s slovensko državnostjo in s statusom slovenščine kot edinega državnega jezika Republike Slovenije dolgoletni slovenski jezikovno- in narodnopolitični cilj izpolnjen. Toda vedno bolj postaja jasno, da v sodobnih civilizacijskih okvirih ne jezikovni, ne politični, ne gospodarski cilji neke skupnosti ne morejo biti statični in končni, temveč so le neke vrste etapni cilji, in sicer na poti, za katero skupnost v kolektivni podzavesti upa, da je brezkončna.

Večina slovenske politike je tako rekoč od začetka slovenske samostojne državnosti prepričana, da ima država Slovenija smiselno prihodnost le v EU. Pridružitve Slovenije EU kot operativni cilj v zadnjih letih usmerja skoraj celotno politično, zakonodajno in upravno delovanje v državi. Zadnja pogajalska poglavja, ki zadevajo kmetijstvo, prost pretok delovne sile in podobne kočljive zadeve, kažejo tudi temnejše plati pridruževanja, vsaj na prvi pogled, saj puščajo grenak občutek, da nove članice na marsikaterem področju še dolgo ne bodo povsem enakopravne (in seveda posledično enakovredne) starim članicam kluba.

Toda če je na nekaterih področjih zaradi pragmatike in kasnejših pozitivnih učinkov morda pogajalsko modro nekoliko potrpeti, se zdi na področju jezika kaj takega nemo-goče, nespametno in celo nevarno. To je bilo že od samega začetka jasno tudi snovalcem evropskih integracijskih procesov. Vsaka deklarativna zahteva po evropski jezikovni uniformiranosti bi glede na evropsko zgodovino mednacionalnih sporov že v kali onemogočala sleherni povezovanje. Zato EU enotne in obsežne jezikovne politike pravzaprav nima in je ne more imeti, vsaj na eksplicitni formalnopравни ravni ne.

Sorazmerno dobro (vsaj na deklarativni ravni) je v EU urejeno področje zaščite avtohtonih manjšinskih nedržavnih jezikov oziroma jezikovnih in narodnih skupnosti v državah članicah (s čimer se ukvarja t. i. Evropski urad za manj rabljene jezike, The European Bureau for Lesser Used Languages, <http://www.eblul.org>). Toda že pri tem segmentu evropske jezikovne politike, ki se zdi v primerjavi z agresivnimi asimilacijskimi politikami, prevladujočimi v evropskih nacionalnih državah v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja, velik korak naprej,¹ lahko hkrati najdemo sled diskriminatornosti: do zaščite so upravičene le t. i. avtohtone jezikovne skupnosti, pri čemer kriteriji za avtohtonost v marsikaterem pogledu ostajajo zelo diskutabilni. Pa še nekaj se kaže: metaevropska misel ima marsikdaj težave s konkretnim uveljavljanjem svojih deklarativnih odločitev, saj se rešitve uveljavljajo na lokalni ravni, ta pa je v dvojezičnih oziroma manjšinskih situacijah pogosto zaznamovana z lokalno politiko, ki se z deklarativnimi smernicami ne strinja oziroma jim celo bolj ali manj odkrito nasprotuje.

EU si vsaj doslej ni mogla privoščiti nobene *de iure* diskriminatornosti glede uradnosti državnih jezikov. Zato velja, da so vsi državni jeziki članic hkrati tudi uradni, delovni in enakopravni jeziki EU; vsak državljan ima v ustanovah Unije pravico postaviti vprašanje in dobiti odgovor v svojem (nacionalnem) jeziku. EU zato v svojih ustanovah (evropskem parlamentu v Strasbourgu, evropski komisiji v Bruslju, sodišču v Luksemburgu ter v nekaterih drugih ustanovah) zagotavlja obsežen jezikovni servis za prevajanje, tolmačenje in lektoriranje. Načelo enakopravne zastopanosti jezikov se uveljavlja na simbolno zelo izpostavljenih mestih, npr. v potnih listih držav članic, ki imajo besedilni del v vseh uradnih jezikih. To lahko imenujemo za primer intenzivne simbolne funkcije, ekstenzivnejši nasprotni pol pa je obveza, da imajo vse države članice ves veljavni skupni pravni red EU, t. i. *acquis communautaire* (približno 80.000 strani pravnih dokumentov), na voljo v svojem državnem jeziku. Tudi na Unijinih spletnih straneh lahko opazujemo ekstenzivno večjezičnost (<http://europa.eu.int>); šele v globini posameznih strani lahko človek naleti na dokumente, ki so dostopni samo v nekaterih jezikih.

Sociolingvistično zelo zanimiva je nova skupna denarna valuta Unije, evro. Težko rečemo, da je zanimiva jezikovno, saj na njej razen imena valute v dveh pisavah ni nobene druge polnopomenske besede (razen petih kratičnih oznak evropske bančne ustanove, katerih jezikovna identiteta je zakrita). Valuta ima v posamezni skupnosti izjemno pomembno simbolično vlogo, kar zelo dobro vemo Slovenci in drugi narodi, ki smo v preteklem desetletju zaživel v samostojnih državah; jezikovna podoba bankovca v večnacionalnih državah se mora tega zavedati in upoštevati. Kot primer lahko vzamemo štirijezične švicarske bankovce ali nekdanje jugoslovanske bankovce, ki so sicer bili večjezični, vendar z dvomljivo enakopravnostjo jezikov (prim. Gjurin 1991, 38–48). Zakaj evro razen lastnega imena nima drugih besednih sporočil? Zato, ker so se snovalci zavedali njegove simbolične vloge in ker so bili pri tem politično skrajno pragmatični. Simbolična izpraznjenost evra ne zadeva samo njegove jezikovne, temveč tudi vsebinsko oziroma grafično podobo. Na njem ni nobenih referenčno prepoznavnih motivov, npr. osebnosti, krajev in umetniških del, temveč najdemo motivno simbolične okna in mostove, brez konkretnih referenc, s konstruiranostjo v evropskih zgodovinskih slogih. Edina nacionalno simbolična vloga je prepuščena hrbtnim stranem kovancev. Kakšen pragmatizem se skriva za nêmostjo evra? Predvsem politični: nekatere članice EU se v prvem krogu ustvarjanja monetarne unije niso pridružile skupni valuti, kar seveda ne pomeni, da se v bližnji prihodnosti ne bodo. Če bi bili na evru napisi tudi v jezikih tistih članic, ki se zanj niso odločile, bi bilo to, simbolično gledano, vsaj malce kočljivo, saj bi te lahko to interpretirale kot obliko pritiska, naj si čim prej premislijo in pristopijo. Če bi bili na evru napisi samo v jezikih tistih držav, ki so ga uvedle kot svojo skupno valuto, bi to druge spet lahko razumele kot močan pritisk v drugi smeri, v smeri izključevanja; jasno je tudi, da bi bilo ob poznejši vključitvi popolnoma neracionalno ponovno zamenjati bankovce v obtoku. Ob tem političnem pragmatizmu, ki bi ga lahko pogojno označili za notranjepolitičnega, lahko zaslutimo tudi zunanjepolitičnega, torej negotovost glede širitve EU; koliko držav kandidatk bo pristopilo in kdaj, je v tem trenutku popolnoma nejasno. Bankovci imajo seveda tudi prostorsko omejitev: težko je verjeti, da bi bilo mogoče nanj spraviti običajna jezikovna obvestila (npr. izpisano vrednost apoena, ime ustanove, ki bankovec izdaja, ime politične tvorbe, kjer ima domicil, morebitna pravna opozorila o kaznivosti ponarejanja ipd.) v, recimo, 21 jezikih članic (če seštejemo 11 jezikov sedanjih 15 članic in prištejemo 10 jezikov najresnejših držav kandidatk).

Toda status uradnega jezika EU, ki je torej zagotovljen vsem državnim jezikom članic in ga bodo deležni tudi državni jeziki držav kandidatk, seveda še zdaleč ne pomeni, da EU je oziroma bo obljubljen deželna popolna jezikovna enakopravnost. Načelo enakopravnosti se namreč v kompleksnem delovnem vsakdanjku v Bruslju, Strasbourgu, Luksemburgu in drugod izpolnjuje na najrazličnejše načine. Različne raziskave in ocene trenutne jezikovne prakse kažejo, da se jezikovno načelo skoraj dosledno uresničuje v parlamentu EU, med drugim tudi v imenu demokratičnosti, saj ima pravico do izvolitve vsak državljani članic EU, ne glede na svoje znanje jezikov. V drugih, institucionalno manj formalnih govornih položajih pa je pogostejša raba zlasti angleščine in francoščine, precej manj nemščine, še manj španščine in italijanščine ter drugih jezikov. Uradnost

nacionalnih jezikov je torej res zagotovljena, njihov status delovnega jezika pa se (razen omenjenih nekaj jezikov) dejansko uresničuje le v nekaterih govornih položajih.

Ob takih podatkih se nam porajajo nova vprašanja. Koliko raba jezikov v ustanovah EU sploh vpliva na splošen status in korpus nekega standardiziranega nacionalnega oziroma državnega jezika? Seveda gre pri jezikovni podobi ustanov v EU za močno simbolno vlogo, toda koliko je ta simbolna vloga za nacionalno skupnost res očitna in vplivna? Nekateri govorni položaji in besedilne vrste so gotovo tozadevno zelo občutljivi, tako glede statusa jezika (npr. nastop v parlamentu) kot glede njegove podobe (kombinirane s statusom, tako je npr. izdajanje uradnih dokumentov in zakonodaje EU v avtentičnih verzijah uradnega lista v vseh uradnih jezikih, kar ima gotovo močno medbesedilno vlogo in torej z jezikovnim prenosom tudi neposreden vpliv na podobo nekega jezika; Slovenci imamo s tem tako pozitivne kot negativne izkušnje iz časa bivanja v večnacionalnih državah). Drugi govorni položaji so glede simbolne vloge jezika manj občutljivi; že danes je popolnoma jasno, da v takih položajih jeziki pač nimajo – *de facto* – enakopravnega statusa, in jasno je, da imajo tisti, ki v takih položajih uporabljajo neki jezik kot svoj prvi jezik, precejšnjo prednost pred tistimi, ki ga uporabljajo kot tuji jezik, ne glede na to, kako dobra je njihova jezikovna zmožnost. Temu se najverjetneje ne da izogniti, če naj bo komuniciranje med predstavniki različnih držav (in interesov) res živahno ter učinkovito in ne le formalno. Maksimalna, ultimativna jezikovnopolitična zahteva po dosledno izvajani jezikovni enakopravnosti na popolnoma vseh področjih komuniciranja v EU bi bila nesmiselna, preprosto zato, ker ni uresničljiva. Po drugi strani pa je vztrajanje pri samoumevnosti jezikovne enakopravnosti na ključnih govornih položajih v institucijah EU nujna sestavina vsake državne jezikovne politike, tudi slovenske, naloga državnega jezikovnega načrtovanja pa je, med drugim, da svoje državljane učinkovito pripravi na tako jezikovno situacijo.

Treba je torej ozavestiti komunikacijsko prednost in simbolično vlogo, ki jo s sabo prinaša komuniciranje v svojem prvem jeziku, hkrati pa načrtovati tudi učinkovito jezikovno zmožnost v tujih jezikih, še posebej v tistih, v katerih poteka delovna in manj formalna komunikacija v ustanovah EU.

Ne glede na to, da bo raba slovenščine v ustanovah EU omejena na določene govorne položaje, lahko upravičeno domnevamo, da se bo s tem slovenščina statusno in korpusno krepila. V njej bo nastajala (ali se vanjo in iz nje prevajala) veliko večja količina upravnopravnih besedil, kot se danes. Tega se že nekaj časa zelo dobro zavedajo tudi nekatere evropske prevajalske ustanove; Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani (<http://www.ff.uni-lj.si/center-slo/>) npr. že od 1999 sodeluje z jezikovno šolo v Luksemburgu pri organizaciji tečajev slovenščine za poklicne prevajalce. Najbrž za njihovo odločitvijo za slovenščino stoji poslovni interes; za načelo prevajanja v ustanovah EU je namreč doslej veljalo, da se prevaja in tolmači iz tujih jezikov le v prvi jezik prevajalca oziroma tolmača. Toda že pri prejšnjih širitvah EU se je začelo to načelo delno spreminjati, npr. pri finščini, ker je menda veliko lažje najti Finca, ki kakovostno prevaja ali tolmači iz finščine v portugalsščino, kot pa Portugalca, ki bi za nekaj takega znal dovolj dobro finsko. Tudi za slovenske prevajalce in tolmače bo torej vključitev pomenila priložnost

za delo; vprašanje pa je, kako socialno varno in dobro plačano bo to delo. Zanimiva je tudi primerjava švedske in finske jezikovne oziroma prevajalske izkušnje v zvezi z vključitvijo držav v EU. Švedska je imela pri tem zaradi pomanjkanja tradicije kvalitetnega prevajanja velike težave (saj v okviru skandinavskih germanskih jezikov že dolgo velja jezikovnonačrtovalna smer nenasilnega medsebojnega približevanja in razumevanja, glede znanja in rabe tujih jezikov, zlasti angleščine, pa Švedi zadnja desetletja niso bili prav nič restriktivni, saj se jim to za status prvega jezika ni zdelo problematično). Finska pa zaradi drugačne situacije in tradicije (mdr. zaradi notranje dvojezičnosti, zaradi genealoške oziroma tipološke posebnosti jezika ipd.) s tem težav skoraj ni imela. Tudi slovensko jezikovno situacijo zaznamuje sorazmerno dolga tradicija kakovostnega prevajanja, tako da določenih področij ni treba šele uzaveščati, res pa je, da se vendarle kažejo nekatere težave. Predvsem se kaže pomanjkanje tradicije govornega prevajanja, torej tolmačenja in konsektivnega prevajanja ter iz teh izpeljanih drugih oblik. Tudi prevajanje pravnih besedil iz drugačnih pravnih in torej tudi konceptualnih sistemov povzroča preglavice, zlasti zaradi velike količine besedil in pomanjkanja strokovnjakov za prevajanje, redigiranje in jezikovno pregledovanje oziroma usklajevanje. Slovenci smo seveda že zelo dolgo časa vajeni prevajati zakonodajo, toda v prejšnjih večnacionalnih državah se je prevajalo znotraj enega pravnega sistema, kar je postopke olajševalo. Na vse to lahko sicer gledamo kot na težavo, dokler se ne začne reševati. Toda v resnici gre za močno jezikovnonačrtovalno spodbudo, ki lahko prinaša rezultate v novem znanju, v novi infrastrukturni organiziranosti na področju izobraževanja in jezikovnega načrtovanja, posledično pa tudi v okrepljenem statusu slovenščine tako v notranjem kot v mednarodnem smislu.

Vse to se že nekaj časa kaže v marsikaterem segmentu slovenske jezikovne situacije. Na področju zagotavljanja prevajalskih in tolmaških kapacitet lahko npr. omenimo nastanek Oddelka za prevajanje in tolmačenje na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani l. 1997, ki je v pripravljalni fazi potekal v okviru evropskega programa Tempus (kar pomeni, da je EU v veliki meri financirala mednarodno izobraževanje bodočih izvajalcev, svetovanje in recenziranje tujih strokovnjakov ipd., prim. <http://www.ff.uni-lj.si/prevajanje/>). Čeprav je ustanovitev in delovanje oddelka seveda predvsem notranja stvar Univerze v Ljubljani in slovenske družbe nasplošno, je vendarle njegovo delovanje v veliki meri povezano oziroma spodbujeno s pridružitvenim procesom Slovenije EU. Kot se je že večkrat pokazalo, pa ima oddelek tudi težave, deloma zaradi na univerzi običajnih zapletov s financiranjem (kot mlad univerziteten oddelek ima namreč po eni strani velike kadrovske in materialne potrebe, po drugi strani pa majhen lobistični potencial), deloma zaradi strokovnih težav (pomanjkanje teoretično in praktično dovolj usposobljenih učiteljev), deloma pa tudi zaradi različnih pogledov na to, kateri način izobraževanja prevajalcev in tolmačev je najbolj smiseln oziroma najbolj učinkovit. Akutne prevajalske težave in potrebe, ki smo jih že omenili, terjajo marsikatero hitro provizorično rešitev. Teh pa univerzitetno izobraževanje ne more ponuditi, saj tudi ne sme imeti takega namena. Ne glede na težave (ki so mdr. pripeljale celo do tega, da v študijskem letu 2001/2002 ni bilo rednega vpisa v prvi letnik) lahko na oddelek vendarle gledamo kot na pozitivni jezikovnonačrtovalni odmev pridružitvenega procesa. V

kombinaciji s tradicijo slovenske jezikovne situacije, z zagotavljanjem znanstvene in strokovne kvalitete ter z aplikativnim povezovanjem s tistimi ustanovami, ki bodo prevajanje in tolmačenje najbolj potrebovale, bo oddelek s svojimi delavci in diplomanti prinesel novo razsežnost v slovensko jezikovno situacijo.^{2*} Razvijanje tovrstne dejavnosti je namreč dolgoročna naložba, ki prinaša tako neposredne materialne koristi kot tudi okrepljen status prvega jezika: če se lahko zanesete na dobrega prevajalca ali tolmača (pri čemer je na trgu zadostna konkurenca, da sta zagotavljeni tako kvaliteta kot sprejemljiva cena), potem se lahko pri ključnih komunikacijskih dejanjih zmeraj zatečete v svoj prvi jezik, v katerem znate najbolj detajlno komunicirati, hkrati pa se ne bojite, da bojo vaše ilokucije napačno razumljene.

Prav to, torej zavest oziroma védenje, kako zelo udobno je komunicirati v svojem prvem jeziku in kako zelo težko je resnično dobro komunicirati v tujem, bo ena od ključnih sprememb v slovenski jezikovni zavesti. V prispevku sicer ni dovolj prostora za podrobnejše razpravljanje o zapleteni naravi slovenskega odnosa do jezika, zato moramo čezmerno posplošiti: ker je slovenska identiteta tako poudarjeno povezana z jezikom (o čemer je Slovence na zelo tradicionalen način nenehno opozarjalo šolanje), je jezik (vsaj v delu javnega mnenja) marsikdaj bolj vrednotna kot funkcionalna entiteta. Splošno prepričanje pravi, da je Slovencev z dovolj razvito jezikovno zmožnostjo za tvorbo javnih besedil, ne da bi pri tem potrebovali restriktivni normativni lektorski pregled, le peščica. Povprečen Slovenec je prepričan, da slovenske slovnice ne zna dobro (pri čemer pod slovnico razume zelo raznorodne stvari), zaradi česar ima tudi (resnične ali namišljene) težave pri tvorjenju pisnih ali govornih besedil, namenjenih objavi oziroma javnosti. Marsikateri Slovenec ima zato pri komunikaciji s tujci v tujem jeziku paradoksalen (in v bistvu lažen) občutek večje svobode in sproščenosti. Ker je jezik v taki komunikaciji pogosto tuji tudi za sogovorca, praviloma ne prihaja do metanormativnih zapletov, saj se sogovorca z dejanskimi ali namišljenimi odstopi od norme praviloma ne ukvarjata, če le komunikacija poteka semantično in ilokucijsko nemoteno. V samopodobi Slovencev je tudi dobro obvladovanje tujih jezikov,³ zato se utegne Slovincem zgoditi podobno, kot se je menda zgodilo Švedom.⁴ Švedski poslanci v evropskem parlamentu so sprva odklanjali tolmačenje, češ da bodo bolje komunicirali kar v angleščini. Toda zelo kmalu so spoznali, da je njihova jezikovna zmožnost v angleščini omejena in da jim tolmačenje zagotavlja uspešnejše komuniciranje in s tem seveda tudi delovanje.

Drugi segment jezikovne situacije, kjer se otipljivo kaže okrepljeni mednarodni status slovenščine, je področje slovenščine kot drugega/tujega jezika. Že samo dejstvo, da je slovenščina edini državni jezik samostojne države Slovenije, je okrepilo tudi njeno mednarodno prepoznavnost oziroma njen mednarodni status. Izkušnje kažejo, da veliko ljudi po (napačni) analogiji sklepa, da ima vsaka država pač svoj državni jezik. Če smo imeli Slovenci v časih bivanja v večnacionalnih državah (zlasti po l. 1848) zaradi te ljudske analogije zmeraj težave s pojasnjevanjem tujcem, da nemščina oziroma srbohrvaščina (pa občasno tudi italijanščina in madžarščina) ni naš državni jezik, da je naš državni jezik slovenščina, enakopraven z drugimi državnimi jeziki, so te težave z osamosvojitvijo skoraj čez noč izginile. Tujci, ki nameravajo dlje časa živeti v Sloveniji,

se tu šolati ali opravljati poklic, celo tisti, ki imajo s Slovenijo le pogoste stike in bivajo drugod, se vse pogosteje učijo slovenščino na tej ali oni stopnji. Seveda je teh in podobnih stikov vse več, saj so politični, gospodarski, kulturni, znanstveni in drugi tokovi, ki se jim je samostojna Slovenija zavezala, izrazito usmerjeni v mednarodno odprtost, primerljivost in izmenljivost. Po grobih ocenah, ki temeljijo na podatkih o udeležbi v tečajih slovenščine na omenjenem Centru za slovenščino kot drugi/tuji jezik, se je število učečih se slovenščine na tečajih v Sloveniji v desetletnem obdobju 1991(2001 skoraj potrojilo. Ponuja se domneva, da bi se vse to dogajalo tudi brez slehernega evropskega integracijskega procesa. Deloma to najbrž celo drži, saj je povečano tovrstno zanimanje za slovenščino bolj povezano s spremembami političnega in gospodarskega sistema v državi, s čimer so tako država kot njeni segmenti gospodarskega in kulturnega življenja postali zanimivejši za tujce, in sicer v zelo široki lestvici: od diplomatskih uslužbencev in vlagateljev kapitala do ilegalnih priseljencev. Pri pregledu podatkov o tečajnikih se pokaže še neki drug trend: razen tistih, ki so druga, tretja ali celo četrta generacija slovenskih izseljencev (ti dobivajo za učenje slovenščine različne državne štipendije), so udeleženci večinoma tujci s poreklom iz zahodnih oziroma srednjeevropskih držav. Ta podatek je odprt za interpretacijo, nakazuje pa, da je načrtno usvajanje slovenščine povezano s specifičnim kulturno-civilizacijskim ozadjem in denarno močjo. Ljudje, ki so na tak ali drugačen operativen način neposredno povezani z integracijskimi procesi, to moč imajo, drugi pa lahko do slovenščine pridejo skoraj samo z usvajanjem iz okolja. To je veliko težje, predvsem pa s seboj prinaša velike težave pri socializaciji oziroma integraciji. Državna (jezikovna) politika se bo morala teh prvih jezikovne situacije zavedeti in ponuditi ustrezne rešitve, in sicer ne le deklarativne, temveč stvarne.⁵

Vse doslej obravnavane segmente jezikovne situacije, povezane z integracijskimi procesi, lahko gledamo s pozitivne perspektive, saj bodo (kljub začasnim težavam (najverjetneje sprožile kvalitativne in kvantitativne spremembe v korpusu in statusu slovenskega jezika. Sklepamo lahko še dlje: glede na to, da bo slovenski jezik postajal entiteta z bolj uravnoteženo vrednotno in funkcionalno razsežnostjo, se bo tudi jezikovno načrtovanje (hkrati z jezikovnopolično implementacijo) izvilo iz obrambne, hipernormativne, restriktivne drže in se postavilo v službo servisiranja komunikacijskih (in gospodarskih, kulturnih, političnih in drugih) potreb slovenske jezikovne skupnosti in države Slovenije.

V zadnjem času pa se zdi, da vse stvari le niso tako zelo enosmerne. Nekateri znaki kažejo, da v integracijskem procesu poganjajo tudi agresivnejše kali, zlasti tam, kjer v navzkrižje prihajata evropsko jezikovno načelo enakopravnosti jezikov (pa spoštovanja jezikovne in kulturne raznolikosti) ter zelo plehki zaslužkarski interesi. Pri branju takih znakov je treba biti previden, saj je slovenska jezikovna situacija glede tega doslej doživela že veliko pretiravanja in pompozni svaril, ki pa (brez utemeljenosti na eni strani in pravih rešitev na drugi (delujejo protiproduktivno. Taka svarila ne zmorejo zadovoljivo usmerjati slovenske jezikovne situacije, saj to pogosto tudi ni njihov glavni cilj; namenjena so predvsem ohranjanju in krepitvi družbenega položaja svarilcev. Govorjenje o ogroženosti slovenskega jezika, o pogubnem vplivu angleščine in drugih jezikov nanjo, o nemarnem javnem jezikovnem obnašanju, o potrebi po čistem, lepem,

klenem jeziku so le redko kaj drugega kot floskule, ki jih je treba servirati ob pravem času za določen družbeni učinek.

Globalizacija in evropski povezovalni procesi (povezani z razmahom telekomunikacijske in informacijske tehnologije) gotovo zelo močno preoblikujejo komunika-cijske potrebe in navade vsega človeštva. Na tak ali drugačen način povzročajo spremembe v vsaki jezikovni skupnosti, tako glede njenih komunikacijskih navad in jezikovne zmožnosti posameznikov kot glede podobe njenega jezika in besedilnih vrst. Slovenska jezikovna skupnost seveda pri tem ni nobena izjema. Konzervativen jezikovnonačrtovalni pogled že po naravi stvari spremembe v jezikovni skupnosti vrednoti negativno in jih skuša preprečiti ali družbeno stigmatizirati. V demokratičnem mozaiku neke skupnosti tak konzervativen pogled najbrž mora opravljati svojo vlogo, vendar mora hkrati imeti tudi močan protipol konstruktivnega jezikovnega načrtovanja. Oba pogleda pa se vsaj delno ujemata le v eni oceni: da je za slovensko jezikovno skupnost, državo Slovenijo in slovenski jezik slabo, če slovenščina izgubi katerokoli javno komunikacijsko področje. Izgubo lahko definiramo na različne načine; v skrajni podobi pomeni, da slovenščino na določenem področju v celoti nadomesti drugi jezik. Pogostejše pa so vmesne stopnje, čeprav moramo pri njih previdno presojati, ali gre res za izgubo področja ali za pojavljanje funkcionalne dvo- ali večjezične prakse, ki je lahko v določenih okoliščinah popolnoma ustrežna. Še nek parameter je treba upoštevati pri razpravljanju o jezikovni zasedenosti komunikacijskih področij: kako širok krog pripadnikov skupnosti je povezan s posameznim področjem in kakšna je njihova izobrazbena, socialna in tudi jezikovna struktura. Tako ne moremo v vsem enačiti npr. področja znanstvene komunikacije s področjem javnega zdravstvenega varstva. Če morajo uporabniki prvega že po definiciji uporabljati poleg slovenščine *tudi* tuje jezike za opravljanje svojega poklica, za kar so tudi usposobljeni, seveda uporabnikom javnega zdravstvenega varstva tega nikakor ni treba (kot slovenski državljani so upravičeni do storitev v ustavno določenem uradnem slovenskem jeziku po vsem slovenskem ozemlju (in v italijanskem oziroma madžarskem jeziku na področjih, kjer prebivata avtohtoni italijanska in madžarska narodna skupnost). S tem seveda ni izključeno, da se lahko določen del storitev opravlja po potrebi tudi v drugih jezikih, vendar je to stvar posebne ureditve in ponudbe, ki temeljne pravice do javne in uradne komunikacije v slovenščini ne sme prizadeti.

Kot rečeno, zadnje čase se v slovenski javnosti pojavlja nekaj znakov, da se bi bilo treba v pridružitvenem procesu na določenih področjih odreči zgoraj omenjeni temeljni pravici slovenske jezikovne skupnosti do samoumne obveščenosti v slovenščini. Misel, da so se slovenski pridružitveni pogajalci s tem sprijaznili in pristanek prepustili v formalnopravno uveljavitev slovenskemu zakonodajnemu telesu, je sprožil Predlog zakona o opravljanju zdravstvenih poklicev v Republiki Sloveniji za državljane članic Evropske unije.⁶ Namen zakona je v imenu direktiv EU (katerih uresničevanje naj bi bilo ključno za uspešno dokončanje pridružitvenih pogajanj) zagotoviti nediskriminatorno zaposlovanje državljanov članic EU v Sloveniji, da bi s tem zagotovili prost pretoka blaga in storitev. Nediskriminatorno naj bi pri tem v praksi pomenilo, da tem ljudem za opravljanje poklica oziroma dejavnosti v Sloveniji ni treba imeti nobenih posebnih potrdil o usposobljenosti. Doslej je v področni zakonodaji na področju

zdravstva veljalo, da morajo zdravstveni delavci obvladati slovenski jezik, kar morajo dokazati z javno veljavnim spričevalom o končani srednji šoli (s slovenskim učnim jezikom) ali s potrdilom izobraževalnega zavoda.⁷ To naj bi bilo po interpretaciji predlagateljev omenjenega zakona diskriminatorno, zato kot cilje zakona navajajo: »S predlaganim zakonom se za državljane drugih držav članic – enotno ureja področje, ki se nanaša na opravljanje dela v zdravstveni dejavnosti (zakon se bo začel uporabljati z dnem pristopa Republike Slovenije k Evropski Uniji) – odstranjuje ovire za dostop do opravljanja zdravstvenih poklicev v RS, predvsem z manj strogimi pogoji glede znanja slovenskega jezika.« Ker pa je treba slediti tudi drugim direktivam EU, med katerimi so tudi tiste, povezane z jezikom⁸ (morda pa tudi zato, ker se je predlagatelj vendarle megleno zavedal statusa slovenskega jezika v državi Sloveniji), predlog zakona vsebuje 'manj stroge pogoje' glede rabe jezika v svojem 3. členu: »Tuji zdravstveni delavec se v neposrednem stiku z bolnikom sporazumeva v slovenskem jeziku, na dvojezičnem mešanem območju italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti pa tudi v italijanskem oziroma madžarskem jeziku.« Kako zadostno je to določilo, je težko neposredno presoditi. Ni pa mogoče podvomiti, da gre za element izrazite restriktivne jezikovne (in zaposlovalne) politike, ki privilegira samo državljane članic EU, diskriminira pa slovenske državljane (tako tiste, ki opravljajo zdravniško službo, saj morajo ti imeti javno spričevalo o končani slovenski srednji šoli, kot uporabnike te službe, saj imajo pravico do sporazumevanja v slovenščini le kot bolniki, ne pa npr. kot svojci, pa še to pravico do sporazumevanja bodo kot večinoma neenakopravni udeleženci v sporazumevanju le stežka uveljavili) ter vse druge tujce, nadržavljane članic EU, za katere še naprej veljajo 'bolj strogi' pogoji glede rabe jezika. Taka diskriminatornost v imenu nediskriminatornosti ni le zanimivo pravno, temveč pereče politično in jezikovno-politično vprašanje. Če je v igri veliko denarja (za kar pri koncesijski in nekoncesijski specialistični zdravstveni dejavnosti gotovo lahko trdimo), se načelna jezikovna toleranca, spoštovanje jezika države gostiteljice in želja po komunikaciji v tem jeziku hitro ohladijo. Če je v igri zdravje, se potrošniku (v tem primeru bolniku) zelo kmalu ne zdi vredno uveljavljati svojih jezikovnih pravic, če ima občutek, da bo zaradi tega kakorkoli zapravlil možnost ozdravitve. O komunikacijskih nesporazumih pri postavljanju anamneze in diagnosticiranju, ki se zelo pogosto dogajajo tudi pri komunikaciji v prvem jeziku, kaj šele pri komuniciranju med partnerji z izrazito nesimetrično jezikovno zmožnostjo, raje sploh ne govorimo.

Zaradi vsega tega se optimizem glede jezikovne situacije pri vključevanju Slovenije v EU nekoliko zmanjšuje in relativizira. Toda konec koncev je jasno, da brez konfliktov interesov nikoli ne gre, celo pri bistveno manj zapletenih družbenih procesih. Če bosta država Slovenija ter slovenska jezikovna skupnost po eni strani dovolj odprti, po drugi strani pa se bosta zavedali prednosti komunikacije v polnofunkcionalnem prvem jeziku tako v notranjem kot v zunanjem smislu ter to prednost tudi razvijali (in v skrajnem primeru celo učinkovito pravnoformalno zaščitili), potem se jima vključenosti v Evropsko unijo ni treba bati, temveč se ju lahko kvečjemu veselita. Barva slovenščine se bo vključevala v evropsko jezikovno mavrico; morda bo več neviht (bo pa zato tudi večkrat posijalo sonce).

Opombe

1. Slovenci to zelo dobro vedo, saj so po 1. svetovni vojni kot manjšine v Italiji, Avstriji in na Madžarskem postali izpostavljeni močnim raznarodovalnim pritiskom, ki so v fašističnem in nacističnem obdobju dobili tako rekoč genocidno obliko, marsikateri učinkoviti asimilacijski prijemi pa so v rabi še danes, vsej deklarativni evropski podpori manjšinskim skupnostim in večjezičnosti navkljub. Ena od prednosti pridružitve Slovenije EU bo – vsaj glede statusa slovenskega jezika in posledično tudi slovenske narodne skupnosti v sosednjih državah (to, da jezik te(h) skupnosti na ravni Unije ne bo več manjšinski, temveč državni.
- 2.* Tem prizadevanjem se pridružuje tudi Fakulteta za družbene vede, ki je pripravila podiplomski program Medkulturno komuniciranje, s katerim želi izobraževati vse tiste posameznike, ki bodo ob prevajanju tujih besedil sami tvorili poimenovanja in prilagajali besedila slovenščini. »Biti zraven« namreč pomeni sodelovati tudi pri tvorjenju poimenovanj še nepoimenovanega, predvsem seveda na obstoječih, a tudi novih referenčnih področjih oblikujoče se evropske ureditve, to je zlasti pri posameznih terminologijah v vozliščih mednarodnega komuniciranja, kjer se jeziki stikajo ne zgolj na ravni znakov kot oblik in njihovih pomenov, ampak tudi kot prvine delnih sistemov nacionalnih kultur. S tem se prevajalski, semaziološki pristop širi s poimenovalnim, onomaziološkim vidikom. Opomba urednice, Monike Kalin Golob.
3. V anketi, ki jo je izvedla agencija Delo Stik avgusta 2001, je v vzorcu 520 anketiranih 38,5 % trdilo, da obvlada aktivno hrvaščino ali srbsčino (37,1 % pasivno), 15,8 % aktivno nemščino (35,8 % pasivno), 21,3 % aktivno angleščino (27,3 % pasivno), 7,5 % aktivno italijanščino (8,7 % pasivno), 1,0 % aktivno francoščino (3,1 % pasivno), druge jezike pa aktivno pod 1 %.
4. Podatki so iz neobjavljenega predavanja Ewe Rossing, vodje švedske enote prevajalske službe pri evropski komisiji, na konferenci *What consequence does EU membership have for a small language*, ki je v organizaciji Švedskega inštituta potekala v Balsti na Švedskem od 9. do 11. marca 2001.
5. Nekatere stvari so formalnopravno kar dobro urejene, v praksi pa ne živijo. Kot primer navedimo slovenski Zakon o tujcih, sprejet julija 1999, ki v 1. odstavku 82. člena (poglavje Integracija tujcev) mdr. določa: »Republika Slovenija zagotavlja pogoje za vključitev tujcev, ki imajo v Republiki Sloveniji dovoljenje za prebivanje, v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje Republike Slovenije. Pri tem zlasti: organizira tečaje slovenskega jezika za tujce / .../« Kljub tej zakonski določbi se taki tečajji ne izvajajo (oziroma se, vendar jih ne organizira in ne plačuje država, temveč jih organizirajo posamezne ustanove, plačujejo pa tečajniki sami).
6. Objavljen v Poročevalcu Državnega zbora Republike Slovenije, št. 57, 11. 6. 2002, str. 5–12.
7. Za poklic zdravnika je bilo po sklepu Zdravniške zbornice Slovenije (tistim, ki niso imeli ustreznega javnega spričevala o srednji šoli) od l. 2000 treba opraviti izpit iz slovenščine kot tujega jezika na visoki stopnji. Za strokovno komisijo, pooblaščen za izvajanje izpitov in podeljevanje potrdil, je vlada R Slovenije l. 1994 imenovala Center za slovenščino kot drugi jezik.
8. V predlogu zakona so povzete takole: »Navedene direktive enotno urejajo vprašanje uporabe jezika. Tako je odločeno, da mora država članica, kjer je to primerno, poskrbeti, da osebe, ki opravljajo poklic zdravnika, zobozdravnika, farmacevta, medicinske sestre in babice, pridobijo v svojem interesu in interesu svojih bolnikov jezikovno znanje, ki je potrebno za opravljanje njihovega poklica v državi članici gostiteljici.« Seveda se lahko takoj vprašamo, ali imajo take direktive resne možnosti udejanjanja. Glede na to, kako Slovenija kot 'država gostiteljica' udejanja svoj zakon o tujcih (prim. zgoraj), so te direktive bolj kozmetičnega značaja.

Literatura

- J. Dular: Načrtovanje slovenskega jezika in njegova pravna realizacija. – *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije*. Zvezek 1. Ur. Inka Štrukelj. Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje, 2000, 246-250.
- V. Gjurin: *Slovenščina zdaj*. Ljubljana, Art agencija, 1991.
- K. Leban: Slovenski jezik in njegov položaj v EU: kako zagotoviti zastopanost slovenskega jezika in kakovostnega tolmaškega dela? – *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije*. Zvezek 1. Ur. Inka Štrukelj. Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje, 2000, 251-259.
- F. Marušič,
- R. Žaucer: Slovenci in slovenščina v EU. – *Jezik za danes in jutri*. Zbornik referatov. Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, 1998, 34-45.
- M. Stabej: Formalnopravno urejanje statusa slovenskega jezika v Sloveniji. – *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije*. Zvezek 1. Ur. Inka Štrukelj. Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje, 2000, 234-245.
- ((: Slovenščina v Evropi, Evropa v slovenščini. Premislek pred okroglo mizo. – *Zbornik 37. SSJLK*. Filozofska fakulteta, Ljubljana 2001, 261-270.
- ((: Spod materinega krila v lastne hlače. (*Materni jezik, državni jezik – med intimnim in javnim*. Zbornik referatov s simpozija Materinščina na pragu 21. stoletja. Portorož, 2. 12. 1999. Ljubljana, Zavod za šolstvo RS, 2001, 20-31.
- I. Štrukelj: Transnacionalne integracije, jezikovna politika in načrtovanje jezika. – *Jezik za danes in jutri*. Zbornik referatov. Ur. Inka Štrukelj. Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, 1998, 19-33.
- J. Zemljarič
- Miklavčič: Jezikovno načrtovanje slovenščine kot J2/JT v okviru EU. – *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije*. Zvezek 1. Ur. Inka Štrukelj. Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje, 2000, 260-268.
- M. Žagar: Pravica do javne rabe svojega jezika. Teze za razmišljanje ob vključevanju Slovenije v EU. – *Jezik za danes in jutri*. Zbornik referatov. Ur. Inka Štrukelj. Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, 1998, 8-18.

Izbor spletnih strani

- <http://europa.eu.int/comm/education/languages>
(Uradna stran evropske komisije, podatki o jezikovni sliki Evrope, posebnih evropskih jezikovnih programih in poučevanju ter učenju tujih evropskih jezikov)
- <http://europa.eu.int/comm/education/languages/actions/year2001.html>
(Evropsko leto jezikov)
- <http://www.eblul.org/>
(Manjšinski in nedržavni jeziki v sedanjih članicah EU)
- <http://www.fu-berlin.de/elc/index.htm>
(Evropski jezikovni svet)
- <http://www.ff.uni-lj.si/center-slo/>
(Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik)

<http://www.fida.net>

(FIDA, korpus slovenskega jezika)

Naslov avtorja:

dr. Marko Stabej

Oddelek za slovanske jezike in književnosti

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana

e-mail: marko.stabej@guest.arnes.si

*Rokopis prejet januarja 2002, revidirana verzija,
dokončno sprejeta za objavo, aprila 2002.
Po mnenju uredništva je članek uvrščen v kategorijo:
izvirni znanstveni članek (s kvantitativno argumentacijo).*